

*Полюхович М., Новоселецька А.О.,
Національний університет “Острозька академія”*

НЕФОРМАЛЬНА ЗАЙНЯТІСТЬ ЯК ФЕНОМЕН СУЧАСНОГО РИНКУ ПРАЦІ В УКРАЇНІ

У статті висвітлено проблему неформальної зайнятості в Україні. Визначено негативні наслідки функціонування неформальної зайнятості. Запропоновано заходи з поліпшення ситуації на ринку праці.

Однією з найскладніших соціально-економічних проблем в умовах ринкової трансформації економіки України є формування національного ринку праці. Перехід до ринкової системи супроводжується зростанням рівня та тривалості безробіття, розвитком вимушеної та неформальної зайнятості, нелегальної трудової міграції.

Актуальність даної теми зумовлена тим, що в умовах нестабільності економіки, коли ринкові відносини і інститути ще не отримали достатнього розвитку, ще не вироблена відповідна їм досконала законодавча база, найвразливішим місцем стає передусім зайнятість населення. Тому переорієнтація суспільної економічної думки в напрямку зайнятості населення може стати відправною точкою при формуванні соціально-економічної спрямованості українських реформ. Розвиток інноваційного, конкурентоспроможного виробництва не лише визначає зміну характеру зайнятості населення, але передбачає необхідною умовою нарощення й ефективного використання людського капіталу шляхом подолання негативних наслідків неформальної зайнятості.

Метою даної роботи є визначення основних напрямків покращення ситуації на ринку праці України на основі дослідження оцінки неформальної зайнятості та її наслідків в національній економіці.

Сучасний розвиток країн з ринковою економікою передбачає досить широке розповсюдження форм так званої неформальної зайнятості.

Неформальна зайнятість – це сукупність економічних відносин, які характеризують участь громадян у дозволеній законом

економічній діяльності, результати якої не враховуються офіційною статистикою [2, с. 112].

Неформальна зайнятість охоплює сукупність робочих місць, які існують на підприємствах формального сектору, на підприємствах неформального сектору або в домашніх господарствах.

Від неформальної зайнятості слід відрізнити нелегальну, пов'язану з незаконною діяльністю. Вона підлягає насамперед не економічному, а адміністративно-правовому впливу, хоча певним чином пов'язана з неформальною зайнятістю. Нелегальною визнається не реєстрована зайнятість у формальному секторі економіки, а неформальною – зайнятість у неформальному секторі. Якщо види діяльності в межах першої зайнятості підлягають обов'язковій реєстрації, але навмисно приховуються, то для видів неформальної зайнятості така реєстрація не передбачається.

Зважаючи на неоднорідність сегмента неформальної зайнятості, необхідно визначити характеристики його складових і виробити доцільні заходи впливу, спрямовані на формалізацію відносин у цьому сегменті.

В економіці України можна виокремити такі основні складові неформального сектору:

- Зайняті на підприємствах неформального сектору:
 - самозайняті на підприємствах без реєстрації;
 - на незареєстрованих підприємствах з найманими працівниками.
- Зайняті поза підприємствами неформального сектору:
 - зайняті на підприємствах формального сектору;
 - випадково зайняті (тимчасовий підробіток);
 - зайняті в домашньому господарстві [1, с. 83].

Неформальна зайнятість характеризується, по-перше, незареєстрованістю, нестабільністю, не гарантованістю трудових відносин; по-друге, відсутністю належного управління, яке б забезпечувало узгодженість різних видів неформальної діяльності в системі поділу праці, ризикованістю, нерегулярністю; по-третє, недеklarованістю та нестабільністю доходів, відсутністю соціального захисту [4, с. 49].

Особливістю ринку праці України є те, що обсяги вимушеної незайнятості та, відповідно, часткового безробіття, значно перевищують обсяги зареєстрованої зайнятості. В той час як у більшості країн з перехідною економікою співвідношення протилежне.

Вимушена неформальна зайнятість в економіці України спостерігається практично з 1992 року і є прямим наслідком перехідного періоду від адміністративно-командної до ринкової економіки. В Україні протягом останніх років зростає неформальна зайнятість. Найбільші темпи її зростання спостерігаються у сільському господарстві, будівництві, торгівлі, ремеслі, ремонті, готельному і ресторанному бізнесі [3, с. 15].

З кожним роком в Україні зростає кількість зайнятих у неформальному секторі, що являється негативною тенденцією. Так кількість працівників неформального сектору з 2001-2007 рік збільшилась на 1456 тис. осіб, відповідно у 2007 році в порівнянні з 2006 роком кількість працівників неформального сектору зросла на 23,0 тис. осіб та складала 4,6 млн. осіб або 22,2 % загальної кількості зайнятого населення віком 15-70 років, що на багато більше ніж в попередні роки (див. табл. 1).

Сільськогосподарське виробництво залишається переважаючим видом діяльності неформального сектору (71,4 % зайнятих у цьому секторі або 72,3 % всіх зайнятих у зазначеному виді діяльності). Проте, відбулися деякі структурні зміни у сферах прикладання праці неформального сектору. Так, спостерігалось скорочення частки працюючих у торгівлі (на 0,5 в.п.) та сільському господарстві (на 0,3 в.п.), а зростання зайнятості відбулося у будівництві (на 0,9 в.п.) та діяльності готелів та ресторанів (на 0,1 в.п.) в 2007 році в порівнянні з попередніми роками (див. табл. 1).

Слід зазначити, що переважна більшість зайнятих у неформальному секторі працюють самостійно, а решта виконують роботу за наймом на основі усної домовленості з роботодавцем.

Неформальний сектор економіки є єдиним місцем прикладання праці для кожної другої особи, з числа зайнятих сільських жителів. Проте у міській місцевості зазначена зайнятість не набула суттєвого розповсюдження завдяки більш широким можливостям знайти роботу.

Аналізуючи отримані дані, можна зробити висновки, що в період з 2001-2007 роки кількість зайнятих у неформальному секторі істотно зросла, тому нагальним питанням для держави є вирішення причин неформальної зайнятості та їх подолання.

У різній економічній літературі широко обговорюються причини неформальної зайнятості. Угорський економіст Ласко М. вважає, що найбільша кореляція існує між неформальною зайнятістю і такими факторами, як рівень регулювання економіки,

податковий процес, корупція. Усі ці фактори є сильнодіючими і в економіці України [5, с. 9].

Таблиця 1.

Зайнятість у неформальному секторі економіки України за видами економічної діяльності за 2001-2007 рр.

Зайнятість у неформальному секторі	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Всього, тис. осіб	3276,4	3484,7	3461,1	3939,5	4436,3	4623,3	4732,5
у тому числі у % до підсумку:							
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство; рибальство, рибництво	73,2	74,4	73,1	70,2	72,0	71,6	72,1
Будівництво	4,4	4,7	5,9	6,1	6,9	7,7	7,1
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку; діяльність готелів та ресторанів	15,2	13,8	13,7	15,0	12,8	11,8	12,3
Діяльність транспорту та зв'язку	1,7	1,6	1,5	1,6	1,4	1,2	1,3
Інші види економічної діяльності	5,5	5,5	5,8	7,1	6,9	7,7	7,2

На наш погляд, найвпливовішими факторами неформальної зайнятості в Україні на даному етапі є такі:

– значне навантаження на фонд заробітної плати. Незважаючи на зниження прибуткового податку, оподаткування фонду заробітної плати залишається все ще неприйнятним для роботодавців і найманих працівників, особливо в секторі малого і середнього підприємництва.

– дефіцит гідної роботи і порушення роботодавцем прав наймати працівників. Людина, яка не може знайти підходящу роботу у формальному секторі економіки, має дві альтернативи: або стати безробітною, або піти у сферу неформальної зайнятості. Часто перед таким вибором опиняється молодь, яка становить значний прошарок сегмента неформальної зайнятості.

– зміна трудових мотивацій населення в бік прагнення самостійності в роботі.

– недосконалість і незрозумілість нормативно правової бази, яка регулює ринок праці та зайнятості.

– нерегульована трудова міграція населення – як зовнішня, так і внутрішня, представники якої значною мірою стають неформально зайнятими.

Протягом останніх років широко обговорюється позитивна та негативна роль неформальної зайнятості в економіці та життєдіяльності суспільства взагалі. Є відомий вислів Дітера Кассела про те, що неформальна зайнятість – це економічне мастило, соціальний амортизатор і вбудований стабілізатор в економіці перехідного періоду [2, с. 365].

Оцінюючи роль неформальної зайнятості на сучасному етапі, на нашу думку, слід виходити з її масштабів, сили впливу на соціально-економічний розвиток країни, а також з її можливих наслідків. Нині баланс між позитивними та негативними рисами неформальної зайнятості порушується в бік негативних. До того ж у часовій перспективі цей факт, очевидно, наростатиме, особливо у сфері використання трудового потенціалу суспільства. Тож уже сьогодні необхідно посилити увагу до цього сегмента ринку праці, спрямувавши його розвиток у цивілізоване русло [1, с. 32].

Розробляючи заходи економічної та соціальної політики щодо обмеження неформальної зайнятості в Україні, слід насамперед зважати на соціальну неоднорідність цього сегмента.

Отже, серед актуальних шляхів мінімізації неформальної зайнятості слід зазначити такі:

1. Підвищення стабільності і привабливості сектору формальної зайнятості:

– розширення можливості працевлаштування у сфері формальної зайнятості;

– зростання оплати праці і прибутків в усіх сферах і видах економічної діяльності;

– сприяння навчанню, підвищенню кваліфікації, перекваліфікації робітників відповідно до потреб роботодавців;

– розвиток контрактних відносин у процесі наймання і використання робочої сили;

– дотримання норм трудового законодавства, захист прав працівників на підприємствах формального сектору.

2. Стимулювання переходу зайнятих з неформального сектору у формальний, важливим напрямом якого є впровадження системи соціального страхування, у тому числі медичного.

3. Сприяння малому підприємництву:

– спрощення процедури реєстрації та ліцензування діяльності;

- створення ефективної приватизаційної моделі, яка б сприяла появі реальних власників на конкурентній основі;
- зменшення податків, насамперед на фонд заробітної плати;
- надання фінансової підтримки підприємствам малого бізнесу засобами гнучкої кредитно-податкової політики.

4. Забезпечення реального захисту соціально вразливих верств населення, створення умов для їхньої посиленої участі в суспільному виробництві відповідно до їхніх бажань і можливостей.

5. Удосконалення законодавчої бази, зокрема у сфері трудових відносин, оподаткування, підприємництва.

Наявність неформальної зайнятості – це за будь-яких обставин втеча від законів, свідчення їхньої недосконалості, того, що вони не виконують функцію захисту інтересів громадян. З іншого боку, необхідний жорсткий контроль за дотриманням законодавства на всіх рівнях влади і господарювання.

В основу зменшення неформальної зайнятості має бути покладено поліпшення загальноекономічної ситуації в державі, чому сприяють економічне пожвавлення і стійкий розвиток підприємств, зростання прибутків населення, реальне забезпечення мінімальних соціальних стандартів, соціальна підтримка окремих прошарків населення, контроль за його дотриманням, розширення зв'язків Державної служби зайнятості з місцевими органами влади з питань створення робочих місць і підвищення освітнього і професійного рівня населення, розвиток розгалуженої інфраструктури ринку праці тощо.

Список використаних джерел:

1. Венгер А.М. ефективна зайнятість населення України: соціально-економічна характеристика./ Зайнятість та ринок праці. Міжвідомч. наук. зб. – К., 1999. – Вип.10.
2. Герасимок В.В. прихована зайнятість в Україні та шляхи її подолання// Оплата праці: проблеми теорії та практики. Зб. наук. пр. – Луцьк, 2000. – С. 439.
3. Зайнятість та ринок праці. Міжвідомчий науковий збірник НАН України і Міністерства праці та соціальної політики України. – Випуск №16. – 2002.
4. Пелюх В.М. Ринок праці та зайнятість. – К.: МАУП, 1997.
5. Україна: аспекти праці. Науково-економічний та суспільно-політичний журнал. – №1. – 2006.
6. <http://www.ukrstat.gov.ua>
7. <http://www.scnm.gov.ua>